

**היזמה למחקר יישומי בחינוך
האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים**

צוות המומחים להוראת ערבית במערכת החינוך העברית

חומרי רקע למפגש לימודי בנושאים:

1. חומרי הלימוד להוראת הערבית והתאמתם לתוכנית הלימודים

2. הוראת הערבית כשפה זרה שנייה

תוכן:

2	על היזמה וצוות המומחים
3	תקצירי הרצאות וסקירות
6	תקצירי קורות חיים

היזמה למחקר יישומי בחינוך הוקמה במטרה להעמיד לרשות מקבלי החלטות ידע מדעי עדכני ומבוקר העשוי לסייע להם במאמציהם לשפר את הישגי החינוך בישראל. נושאים שבהם עוסקת היזמה נובעים משאלות של מקבלי החלטות ונקבעים בעקבות התייעצויות עם בכירים במשרד החינוך ועם בעלי עניין נוספים. היזמה פועלת בעיקר באמצעות ועדות תחום, ועדות נושא ומפגשים לימודיים. החוקרים המשתתפים בוועדות עושים את עבודתם בהתנדבות. היזמה הוקמה בשלהי 2003 כמיזם משותף של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, משרד החינוך ויד הנדיב. יד הנדיב היא שהגתה את הקמת היזמה, ואף מימנה את מרבית פעולותיה בשנים הראשונות. מראשית שנת 2010 פועלת היזמה בחסות מלאה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. את ועדה ההיגוי של היזמה ממנה נשיא האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. לפרטים נוספים על היזמה : <http://education.academy.ac.il>

במענה לפנייה של יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך, הקימה **היזמה** צוות מומחים לנושא : סיכויים וסיכונים בשינוי אפשרי בהוראת השפה הערבית במערכת החינוך העברית : בין ערבית ספרותית לערבית מדוברת. הצוות עוסק בשינויים אפשריים בהוראת ערבית בחינוך העברי. בתיאום עם נציגי משרד החינוך, הצוות פועל לאיסוף ידע באמצעות סקירות ספרות וניירות מומחים בכמה סוגיות הנוגעות לעניין. בעקבות הסקירות מכנס הצוות מפגשים לימודיים לדיון בהן, בהשתתפות חוקרים, מעצבי מדיניות והעושים במלאכה. הסקירות וחומרי רקע נוספים יופצו בין המשתתפים לפני המפגשים והם אמורים לשמש בסיס לדיונים. בתום המפגשים ירכז הצוות את הידע שנאסף במהלך הדיונים ויפרסם דוח על הפעילות. הדוח וחומרים אחרים יונגשו באתר היזמה. לפרטים נוספים על צוות המומחים :

<http://education.academy.ac.il/hebrew/ActionArea.aspx?AreaID=16>

ועדת ההיגוי של היזמה והוועדה לתחום שפה ואוריינות קיימו בשבוע שעבר מפגש לימודי-מחקרי בנושא : **ידע מחקרי מתפתח בנושא שפה וקריאה בכלל וקריאה בערבית בפרט**. המפגש אפשר לימוד משותף של ידע מחקרי מצטבר בתחומי רכישת שפה, פסיכולוגיה וחקר המוח בכלל וקריאה בערבית בפרט. במושב השלישי של המפגש הוצגו מחקרים בנושא הייחוד של קריאה בערבית מבחינה קוגניטיבית ונירוקוגניטיבית, מרמת פענוח אותיות עד הבנת הנקרא. חומרי הרקע והמצגות נגישים ב : <http://education.academy.ac.il/hebrew/eventDetails.aspx?eventId=44&FromHomePage=True>

תקצירי ההרצאות והסקירות

חומרי הלימוד להוראת הערבית והתאמתם לתכנית הלימודים – תקציר סקירה

מר יאיר אור, אוניברסיטת תל אביב

סקירה זו של תכניות לימוד וחומרי לימוד לערבית מתמקדת בשלוש בעיות עיקריות של התחום: (1) שאלת שפת היעד (2) השיטות והאמצעים הפדגוגיים (3) בעיית חומרי הלימוד.

בשאלת שפת היעד, הסקירה מנסה לאפיין את סוגי השפה הטיפוסיים הנלמדים בארץ ובעולם, ואת האפשרויות השונות הקיימות בתחום זה. שאלה זו נבדקת בראש ובראשונה בזיקה לתופעת הדיגלוסיה בערבית. עם זאת, יהיה הכרח לשאול לא רק את השאלה איזו שפה ללמד, ערבית ספרותית או מדוברת, אלא גם את השאלה איזה סוג של ערבית ספרותית או מדוברת. הנחת המוצא היא שבמסגרת מספר השעות המצומצם של לימודי ערבית והחשיפה המועטה שיש לתלמידים לשפה, דרוש מיקוד לא רק בזיהוי שפת היעד, אלא גם בזיהוי מאפיינים כגון משלב, סוגה וסגנון שימושיים ורווחים, כדי שההתקדמות של הלומדים תהיה משמעותית. נוסף על כך, הסקירה בוחנת אפשרויות שונות של שילוב התקן הגבוה והתקן הנמוך בתכנית הלימודים, או של הוראת סוג שפה אחד המשלב בין התקנים. בהקשר זה נבדקת שורה של אפיונים לשוניים המשפיעים על התקן הנלמד ועשויים להפוך אותו לקל יותר ללימוד ובעל ערך קומוניקטיבי רב יותר.

נושא השיטות והאמצעים נבחן בעיקר לנוכח אי שביעות רצונם של תלמידים, מורים ואנשי מקצוע מן הרמה שהתלמידים מגיעים אליה בלימודי הערבית בארץ, הן בסוף שלוש השנים שבהן הערבית נלמדת כמקצוע חובה, והן בסוף לימודי הערבית ברמה הגבוהה ביותר של 5 יחידות בגרות. מכיוון שעיקר הביקורת מתייחס לכך שבוגרי הערבית מתקשים בתקשורת בשפה, נבחנת בעיקר מידת התאמתם של השיטות וחומרי הלימוד לגישה הקומוניקטיבית בהוראת שפות. באופן אידאלי, גישה זו פירושה יחס מאוזן בין כל ארבע מיומנויות הלשון, וכן בין ארבעה סוגי החומרים או הפעילויות ש-Nation (2001) מכנה "four strands": קלט ממוקד-משמעות, לימוד ממוקד-שפה, פלט ממוקד-משמעות ופעילויות שטף (fluency). מאידאל זה נובעים גם צמצום ההיקף של הוראת הדקדוק והפיכתה לאמצעי במקום מטרה בפני עצמה, והתייחסות לשטף ולמובנות (intelligibility) יותר מאשר לדיוק (accuracy).

לבסוף, שאלת חומרי הלימוד נבחנת בעקבות טענות, של מורים בעיקר, על מחסור בחומרי לימוד בתחומים מסוימים. מכיוון שחומרי הלימוד הם החוליה המתווכת בין תכנית הלימודים הרשמית לבין המורה בכיתה, יש מקום לברר מהם הצרכים של הלומדים ושל המורים, ובאילו מקרים החומרים הקיימים מהווים חסם בפני יישומן של גישות עדכניות יותר ועבודה על תכנים רלוונטיים יותר בכיתה. יש מקום לבדוק את השפה הנלמדת בחומרי הלימוד הקיימים ואת הפעילויות שהם מציעים, במטרה לבחון את התאמתם לתכנית הלימודים הרשמית ולצרכים הספציפיים של בעלי העניין. גם כאן, אחת ההנחות היא שכדי להגיע להישגים בנסיבות הסביבתיות הקיימות, דרושים מיקוד רב יותר הן בתכנית הלימודים והן בחומרי הלימוד, ראייה טובה יותר של מטרות העל ודירוג ברור יותר של יעדי הלימוד.

לאחר תיאור הקריטריונים המנחים של העבודה, נבחנים תכניות לימוד וחומרי לימוד בישראל, ואחריהם תכניות לימוד בחו"ל. עיקר המחקר הוא תיאורי-איכותני, ומטרתו לזהות ולהבליט את המאפיינים הייחודיים של כל תכנית בזיקה לעקרונות שתוארו לעיל. בתחום חומרי הלימוד בארץ, מטרת הסקירה להציג בראייה היסטורית חלק ניכר מן המצאי הקיים, וניסיון לעמוד על יתרונותיו וחסרונותיו. יושם דגש על חומרי לימוד בערבית ספרותית המיועדים לחטיבת הביניים,

מכיוון שזהו תחום שבו הלימודים הם בגדר חובה ומספר הלומדים בו הוא הגדול ביותר. בתחום חומרי הלימוד ותכניות הלימודים בחו"ל, הסקירה תהיה סלקטיבית יותר, ותתמקד במספר מקרי מבחן המדגימים חלופות אפשריות לשיטות הרווחות בארץ.

מן הסקירה עולה כי בין מרבית חומרי הלימוד בישראל יש דמיון רב, המעיד על מסורת חזקה השולטת בתחום. מסורת זו מתבטאת בכמה מאפיינים: התקן הלשוני הנלמד, שהנו תקן נוקשה וקרוב לתקן המלא של הערבית הספרותית; הנטייה לטקסטים עיוניים וספרותיים במקום לחומרים בעלי ערך קומוניקטיבי רב יותר כגון דיאלוגים וסיפורים אישיים; הנושאים הדקדוקיים הכלולים וסדר למידתם, המודרך יותר על ידי תפיסה מסורתית של התקדמות מן הקל אל הקשה ופחות על ידי שיקולים תקשורתיים; הנטייה להעדיף קריאה (או קריאה והאזנה) על פני שאר המיומנויות; הנטייה לעסוק בשפה ברמת ההקשר של המילה הבודדת או המשפט הבודד ולא בהקשר תקשורתי-פונקציונלי מלא; ארגון החומר על פי נושאים דקדוקיים או תמטיים במקום על פי פונקציות; וחוסר שילוב של ערבית מדוברת או תקשורתית בחומרי הלימוד לערבית ספרותית.

בחינתם של חומרי הלימוד מחו"ל מלמדת על מודלים חלופיים אפשריים למסורת החזקה הזאת. יש קשת רחבה מאוד של חומרי לימוד המתמקדים בשפה תקשורתית בערבית הספרותית או המדוברת, או המשלבים בין השפות בכמה אופנים. חומרים אלו נוגעים בכל מיומנויות השפה, וכוללים פעילויות המעודדות דיבור וכתובה, לא רק קריאה והאזנה. הטקסטים מאורגנים על פי פונקציות תקשורתיות, ומבוססים על דיאלוגים וסיפורים אישיים. הנושאים הדקדוקיים הכלולים בהם והסדר שבו הנושאים נלמדים משרתים את המטרה התקשורתית ומאורגנים כך שהתבניות השכיחות והחיוניות יותר לתקשורת נלמדות תחילה. גם אוצר המילים ממוקד בפונקציות התקשורתיות ומתחיל מן המילים השכיחות יותר, לרבות מילות פונקציה שימושיות רבות שאינן נלמדות בדרך כלל בתכניות הלימוד הישראליות בשנים הראשונות.

שילובו של דיאלקט מדובר בלימודי הערבית מתבצע בדרך כלל על ידי פינה קבועה הכוללת קטע האזנה, פעילויות דיבור שונות והוראה ממוקדת של ההבדלים בין שני תקני השפה. השילוב יכול להיעשות באמצעות טקסטים מקבילים בשתי השפות, המסייעים לתלמידים בזיהוי ההבדלים החשובים בין השפות, או על ידי שימוש בטקסטים משלימים המבליטים את העובדה כי לכל שפה יש הקשר תקשורתי מובחן שבו היא משמשת. חומרי לימוד אחרים מתמקדים בהוראה של שפת ביניים המשלבת בין מאפיינים של שתי השפות, ואחד היתרונות של שפת ביניים כזאת היא העובדה שהיא אינה צמודה באופן מלא לתקן מוגדר ושזכות הגיוון החופשי הרב שלה היא מעודדת תקשורת.

כחלק מן הניתוח של מסלולי לימודים בחו"ל, מחקר זה בוחן כמה מאפיינים של המוצלחים שבהם, ובודק כיצד ובאיזו מידה ניתן להחיל אותם על מערכת החינוך הישראלית. לבסוף, הסקירה מצביעה על מספר תחומים שבהם דרוש מחקר נוסף, הן בתחום האפיון והתיאור של השפה הערבית התקשורתית והן בתחום תהליכי ההוראה והרכישה של השפה, במיוחד על האופן שבו חומרי הלימודים עשויים לעודד תקשורת בשפה.

התכנית "יא סלאם" (השפה כגשר תרבותי) להוראת ערבית בבתי הספר היסודיים

מר **זדי קומס**, קרן אברהם

התכנית פותחה בשנת 2005, לאחר מיפוי מעמיק של לימודי ערבית בבתי הספר בישראל ובמטרה לשפר את מעמדם של השפה הערבית ודובריה ואת הוראת השפה והתרבות, תוך יצירת רצף לימודי בין בית הספר היסודי לחטיבת הביניים והתיכון. ייחודה ניכר בשילוב בין השפה לתרבות הערבית המקומית העכשווית, בהוראה חווייתית בכיתה הטרוגנית ובהוראת "ערבית תקשורתית"

– מעין שילוב בין ערבית תקנית (MSA), לרבות הוראת הכתב, ובין ערבית מדוברת. יישום התכנית החל בשיתוף עם משרד החינוך ב-15 בתי"ס יסודיים בחיפה ובכרמיאל. היום התכנית נלמדת בלמעלה מ-200 בתי ספר ברחבי הארץ, ולפני כשנה אומצה בידי משרד החינוך כתכנית חובה בחיפה ובכל מחוז הצפון (ממלכתי וממלכתי-דתי). רוב מורי התכנית (כ-100) הם מורים ערבים – כולם בעלי תעודת הוראה בערבית שהוכשרו במיוחד להוראה על פי התכנית. בשנת הלימודים הקרובה, בנוסף להרחבה של יישום התכנית לירושלים ולתל אביב, יוחל ביישומה גם במחוז הדרום של משרד החינוך. התכנית מלווה במחקר הערכה חיצוני של מכון סאלד.

התנאים הנדרשים לרכישת שפות ולהוראתן

ד"ר **דבורה דובינר**, אוניברסיטת תל אביב ומכללת לוינסקי

תהליך רכישת שפות נוספות והוראתן כרוך בקשת רחבה של היבטים, כולל מתודיקה, חומרי לימוד, עמדות של תלמידים, איכות ההוראה, מוטיבציה, וגורמים נוספים. בסקירה זו נציג את העקרונות המובילים את התהליכים המעורבים בלימוד יעיל של שפה זרה שנייה, ונתייחס לנושאים כגון לימוד שתי שפות זרות בו-זמנית, הוראה ולמידה של שפות זרות שבתוכן מתקיימת דיגלוסיה, הוראת ערבית תקשורתית לעומת ערבית סטנדרטית, ופרקטיקות חינוכיות בהוראת ערבית בארץ ובעולם.

דילמות ואתגרים בלימוד טקסט ערבי

ד"ר **אריק סדן**, האוניברסיטה העברית בירושלים

בהרצאה אציג טקסט שאני מלמד בשנים האחרונות בכיתות שבהן תלמידים ברמות ידע שונות, ואציע דרכים שניתן לנקוט כדי להתאים את רמת הטקסט לרמת התלמידים. במהלך ההרצאה ובדיון שאחריה אני מציע להתייחס לנקודות הבאות:

- שימוש בשפה הערבית במהלך ההוראה: ערבית ספרותית, תקשורתית, מדוברת?
- התמודדות עם טקסט ממשלבים מעורבים
- הוראה בכיתה הטרוגנית
- חלוקת הזמן הרצויה בין טיפוח המיומנויות הלשוניות השונות כגון קריאה, דקדוק, הבנת הנשמע והבעה בעל פה
- היתרונות והחסרונות בלימוד טקסט ללא עבודת הכנה מראש של התלמידים
- מטלות נוספות מלבד תרגום הטקסט

תקצירי קורות חיים

מר יאיר אור – תלמיד מחקר במגמה להוראת שפות בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת תל אביב. בוגר תעודת הוראה בערבית מאוניברסיטת תל אביב, מורה לאנגלית בעל הסמכת CertTESOL של Trinity College London, מתרגם ועורך. בוגר החוגים לפילוסופיה (2001) ולשפה וספרות ערבית (2010) מאוניברסיטת תל אביב.

מר עפר אפרתי – רכז היחידה להוראת הערבית בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית, מלמד באוניברסיטה מאז 1992. מכהן כרכז מגמת ערבית בבית הספר התיכון שליד האוניברסיטה. מדריך דידקטי ומרצה במכללת דוד ילין זה 12 שנים. חבר ועדת מקצוע הערבית במשרד החינוך. לומד לקראת תואר שלישי בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית.

ד"ר דבורה דובינר – מלמדת במכללת לוינסקי לחינוך ובאוניברסיטת תל אביב. בין תחומי מחקרה: סוציו-לינגוויסטיקה, תלת-לשוניות, רכישה והוראה של שפה שלישית וקריאה ואוריינות בשפה שנייה. בעלת תואר ראשון בבלשנות מאוניברסיטת תל אביב, תואר שני בהוראת אנגלית לדוברי שפות זרות מאוניברסיטת דרום קליפורניה ודוקטורט ברכישת שפה שניה מאוניברסיטת קרנגי מלון.

פרופ' אלה לנדאו-טסרון, יו"ר – פרופסור בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית, שבראשו עמדה בעבר. מלמדת באוניברסיטה העברית מאז 1970, ולימדה שנים אחדות בחוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטת תל אביב. בין תחומי עיסוקה: האסלאם בימי הביניים, היסטוריוגרפיה מוסלמית, חוק מוסלמי, החברה השבטית הערבית, ג'האד ומחשבה פוליטית באסלאם. בעלת תואר שלישי מהחוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית, 1982.

פרופ' מנחם מילסון – פרופסור (אמריטוס) לספרות ערבית באוניברסיטה העברית, ויו"ר מכון ממר"י לחקר תקשורת המזרח התיכון. מלמד באוניברסיטה העברית מאז 1963. עורך המהדורה המקוונת של המילון הערבי-עברי מאת דוד איילון ופסח שנער. כיהן כראש המכון ללימודי אסיה ואפריקה וכדיקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית. בין תחומי מחקרו: ספרות צופית, ספרות מצרית מודרנית ולקסיקוגרפיה ערבית. בעל תואר שלישי בספרות ערבית מאוניברסיטת הרווארד (ארצות הברית), 1964.

ד"ר אריק סזן – מלמד ערבית ספרותית וערבית מדוברת בחוג לשפה וספרות ערבית ובביה"ס לתלמידי חו"ל ע"ש רוטברג באוניברסיטה העברית בירושלים. בעבר עבד במכון סאלד בתפקיד רכז בחינות הבגרות בערבית ובמקצועות אחרים. תחומי התמחותו הם דקדוק ערבי ומדקדקים ערבים, תחביר ערבי, כתבי-יד. בעל תואר שלישי בחוג לשפה וספרות ערבית מהאוניברסיטה העברית בירושלים (2009). מלגאי פוסט-דוקטורט – בפריז מטעם שגרירות צרפת בישראל (-2009) ובין מטעם קרן מינרובה (2010-2011).

מר דדי קומס – מכהן זה כחמש שנים כמנהל תחום החינוך בקרן אברהם. במסגרת תפקידו זה הוא אחראי על פעילות הקרן בתחום החינוך, לרבות התכנית "יא סלאם" להוראת ערבית בבתי הספר היסודיים, ועל תכנית רחבת-היקף של מפגשים בין בתי ספר יהודיים לערביים, המתבצעת בשיתוף עם משרד החינוך. לפני עבודתו בקרן אברהם עבד בין השאר כעורך לשוני וספרותי, כמתרגם (מערבית ומאנגלית) וכעורך דין בפרקליטות ובמשרד פרטי לעריכת דין, וכן לימד ערבית בחינוך הבלתי פורמלי. בשנת 2001 הקים בגואטמלה בית ספר להוראת ספרדית (שפה ותרבות) בשיטה הייחודית "אחד-על-אחד". בית הספר פועל עד היום. במסגרת עבודתו בעמותת "סנונית"

לחינוך מתוקשב הקים אתר "דינאן" למורים לערבית והשתתף בוועדת היגוי של מומחים לערבית שהקימה "יד הנדיב", ועדה שעסקה בהוראת ערבית בבתי הספר ובהפיכת מילון איילון-שנער (ערבי-עברי) למילון מקוון. בעל תואר ראשון במשפטים ותואר שני בבלשנות.

גב' גלית קלנר – מנהלת המכון ללימודי הערבית בגבעת חביבה, מורה ומרכזת פדגוגית. לימדה ערבית במחלקה ללימודים הומניסטיים בטכניון. בעבר לימדה עברית ותנ"ך בבתי ספר יהודיים בצפון אמריקה, ולימדה בבתי ספר בארץ. בעלת תואר ראשון ותעודת הוראה מאוניברסיטת חיפה. לומדת לקראת תואר שני בשפה וספרות ערבית באוניברסיטה העברית.